

Iz preteklosti Škofje Loke in Loškega gospostva

France Štukl

UPRAVNE ZADEVE IN RAZVOJ

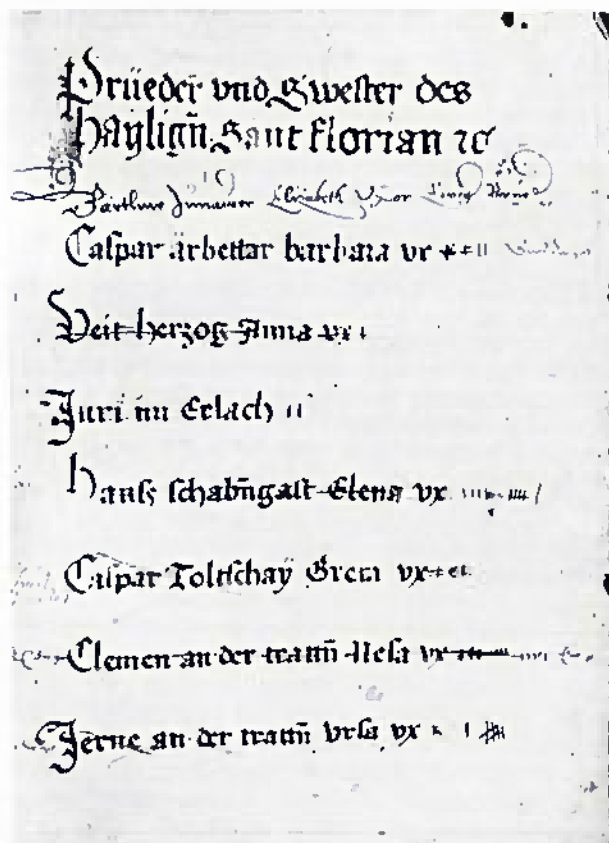
Loško gospostvo – sodni okraj – sreska izpostava – sresko načelstvo – okraj Škofje Loke – občina Škofja Loka, dekanija je geografska, gospodarska, kulturna, prometna, jezikovna konstanta, ki s svojo lego nenehno in doprinala razlike med gorenjskim, jamskim in notranjskim prostorom. Intenzivnost pretoka za posamezna naličja zvrsti je bila v različnih dobah različna.

Ozemlje je bilo naseljeno od neolita dalje. Pogosti so rimski ostanki. Iz let pred 430 so ostanki li-mesa pri Novi Oselci (sedla Kladje, Vrata, Vrhul-ce). Prvo cesarsko darovnico je dobilo freisinško škofijsko gospostvo leta 973. Do srede 13. stoletja so teritorialno ozemlje sklenili s pridobitvijo Okroglega na levem bregu Save ter Pungerta in Gostče.

V drugi polovici 13. stoletja je škof pridobil de-željsko sodstvo in rudniški regal. Krvave rihte ze-mljiški gospod ni obdržal. Pridvorno gospodarstvo so škofje kmalu oddali v najem ter opustili in uved-li hubni sistem. Do srede 14. stoletja je bilo pose-stvo kolonizirano na Sorškem polju na proge, v hribovitih predelih na celke. Ozemlje, ki se je po-zneje izmikalo škofu, so bili fužinarski kraji, pred-vedem Železniki, pa tudi kraji v Poljanski dolini. Ozemlje fužinarjev je prehajalo v deželnoknežje roke. Da pa do tega ni prišlo je škof sprožil po 15. stoletju še rovtarsko kolonizacijo predvsem v za-hodnem delu posestva in v Davči. Naselniki so bili domačini in Tolminec. Poreklo prvih podložnikov je bilo različno. Na Sorškem polju je bilo precej ne-

mško govorečih, kar omenja še Valvasor pri obisku bitenjskega krčmarja. V dolinah je bilo več slovan-skega življa, tudi Korošcev. Z nemško govorečimi naselniki si je škof pomagal pozneje še v Davči, So-rici in podratitovskih vaseh. Naselitveni otok v So-rici, ki je izhajal iz Innichena, se je ohranil še v to stoletje. Sedež gospostva je bil v Loki na gradu. V obrambo mesta in gradu so zgradili še zgornji stolp na Kranlju in stari grad pod Lubnikom. Ves ta trikotni sistem utrdb je deloval kot obramba Loke.

Upravno je škof postavil za svojega namestnika oskrbnika, ki se je v stoletjih različno imenoval, glavar, oskrbnik, hauptman, itd. Teren so razdelili na posamezne urade, amte, imenovane, tudi Župa-nije za vaškimi župani. Glavarju je pomagal pri gospodarskih zadevah kaščar, ki je moral znati slo-yensko. Pozneje je bil glavaru v pomoč protipisar. Že od 17. stoletja dalje se je vpliv države kazal tudi v gospostvu. Za časa Terezijanskih reform je bilo gospostvo vključeno v gorenjsko kresijo, vmesno inštanco med deželo in gospostvom. Za vojaške za-deve je teokrat država uvedla v mejah gospostva prvi kanton, gospostvo pa je postalo delegirano. Po propadu gospostva v Napoleonovih vojnah leta 1803 je prišlo po francoskem medvladju leta 1814 do razdelitve terena na glavne občine in podobčine. V 60. letih prejšnjega stoletja je bila Loka še nekaj časa galvarstvo, potem pa ji je to vlogo prevzel Kranj do leta 1927, ko so ustanovili sresko izposta-vo in leta 1936 sresko načelstvo. Po vojni je bil okraj le do leta 1948. Od leta 1961 pa je občina

Urbar lončarskega čeha iz leta 1537, druga stran, kjer se omenjata tudi meščana Jernej Jnnaver, ki je omenjen na kamniti plošči na zvoniku župne cerkve in Jernej – mogoče slikar Jernej iz Loka. ZAL-SKL

spet v mejah starega gospostva, vključno z Žirovci, ki so se v posameznih obdobjih selili med Logatec, Idrijo in Loko.

Škof drugega plemstva na svojem ozemlju ni trpel, razen v svoji službi. Nekako do protestantizma je službe zaupal domačemu, kranjskemu plemstvu. Po reformaciji je večino uradnikov dobival z Bavarskega. Od 16. stoletja dalje sta se razvijali dve imenji, starološka graščina in puštalska. Obe nista predstavljali večjih tujkov. Svetoduška graščina pa je primer rezidence škofovega bavarskega uslužbenea in ni motila škofove posesti. Vsa tri imenja so imela posest tudi zunaj loškega ozemlja. Posebej se je v okviru gospostva razvijalo mesto s svojo srednjeveško avtonomijo, ki je dokončno ugasnila z občinskim policajem leta 1941. Trg se omenja leta 1248, mesto pa 1274. Obzidje je bilo dokončno leta 1397 s petoro vrati. Prvotno je mestne sodnike postavljali glavar, pozneje so bili voljeni. Ob sodniku se razvije notranji in zunanji svet, deluje še gmajna. Izvršne posle opravlja mestni pisar. Instanca je bila sredi 15. stoletja mestni sodnik, ki je deloval tudi za podeželje v tistem času – oskrbnik in nazadnje škof. Pozneje je glavar v mestu izgubljal veljavo, pridobival pa jo je deželni knez, vendar je mesto obdržalo avtonomijo do Jožefa II. Loka takrat ni bila sposobna organizirati magistrata. Mesto so vključili v zemljiško gospostvo kot municipalno mesto. Gospostvo je moralo urediti zemljiško knjigo tudi za mesto. Deli avtonomije so zaživeli še

po občinski zakonodaji sredi 19. stoletja, vendar srednjeveške avtonomije mesto ni več doseglo.

Sistem, ki se je izmikal škofu tudi kot urbano naselje, so bili Železniki. Sem je škof sredi 14. stoletja pripeljal Furlane kot strokovnjake za železarstvo. Na gospostvo je fužinarje vezala sodna podrejenost in denarne obveze ob nastopu škofov ter vojna obveza. Železnikarji so imeli že v 15. stoletju lastnega sodnika. Leta 1588 je škof deželnemu knezu dokončno priznal rudarski regal, obdržal pa jurisdikcijo nad prebivalstvom. Železnikarji so trenja med škofom in deželnim knezom spretno izrabljali in do konca fevdalizma leta 1848 ohranili določeno avtonomijo s svojimi župani ali sodniki, ali kakor so jih različno imenovali, in celo svojo zemljiško knjigo za zemljišeni del oziroma hiše in posebej za delniški družbi na zgornjem in spodnjem Plavžu. Od kdaj uživajo tržne pravice pa z letnico ni utrujeno.

CERKVENE ZADEVE

Starološka prafara sv. Jurija je bila po stari razdelitvi iz časa Karla Velikega v sklopu oglejskega patriarhata, ki je versko oskrboval ozemlje od Drape na severu. Pozneje je bila župnija skupaj z ostalimi župnijami, ki so bile nastale iz njenega ozemlja, vključena v oglejski gorenjski arhidiaconat. Po mnenju poznavalec cerkvene ureditve naj bi starološka župnija nastala kmalu po letu 973. Leta 1074 sta se sporazumela freisinški škof in oglejski patriarh o cerkvenih zadevah na loškem ozemlju. V tej listini se omenja cerkveno središče v Stari Loki. Na starost cerkvene ureditve na tem širšem prostoru kažeta še dve prafari: Sora, kjer se omenja župnija leta 1295, in Šmartin pri Kranju, kjer se župnija omenja leta 1163. To so le prve omembe. Verjetno je bila neka cerkvena razdelitev že pred ustanovitvijo freisinškega gospostva, saj so deli gospostva spadali še pod ozemlje pražupnije Sora (desni breg reke Sore) in pod Šmartno (del vasi na Sorškem polju). Škofu do konca gospostva ni uspelo, da bi ozemlje cerkveno upravno zaokrožil.

Župnija Stara Loka je bila prafara večini župnij v gospostvu, sedanji občini ali dekaniji. Izjeme so bile le v predelu Žirov in Oselic. Ta tradicija je bila simbolično izpričana še ob koncu prejšnjega stoletja. Selški, poljanski in žirovski župnik so simbolično prinašali miznino na Faro še za časa kaplanovanja Frančiška Pokorna na Fari med leti 1891 – 1994. Pokorn je bil poznejši župnik v Besnici in škofjski arhivar v Ljubljani. Prispevek je prifarski župnik pobiral v ponedeljek po obletnici posvetitve cerkve, to je po rožnovenski nedelji v začetku oktobra. Zadnjič sta to navado zapisala župnik Kalin v 18. stoletju in dekan Božič okrog leta 1824. Navada je ugasnila okrog leta 1900.

Starološka prafara je bila, podobno kot druge takratne fare, velika sinekura. Gospodarsko je bila ena najboljših na Kranjskem tudi po odpravi fevdalizma in naturne rente. Mnogi srednjeveški župniki sploh niso bivali na sedežu in so imeli dovolj enje za večletno odsotnost. Nekateri so se uveljavili v cerkveni hierarhiji v Freisingu, v Ljubljani in drugod ter v drugih posvetnih službah. Pastoralno

so se razmere izboljšale šele v protireformaciji.

Zaradi pastorage in oddaljenosti so se iz župnije izločili vikariat v Seleh leta 1296 (župnija 1454). Poljanah leta 1296 (župnija 1417) in Žireh (župnija v 14. stoletju). Ostale župnije so se izločevale predvsem iz pražupnije in omenjenih treh. Jožefinskih reform na tem mestu ne bi omenjali. Loka je dobila vikariat šele leta 1532, župnijo pa leta 1804. Sodelovanje med Faro in Mestom je bilo dobro, vendar dogovorjeno in zapisniško utrjeno, kar kažejo župnikovi diariji še v 18. stoletju.

Leta 1751 so odpravili oglejski patriarhat in loško ozemlje je pripadlo goriški nadškofiji v gorenjskem arhidiaconatu do leta 1785/88, ko je pripadlo ljubljanski škofiji. Med leti 1785 in 1788 so po idejah Jožefa II. preuredili škofijske meje in uvedli dekanate. To so cerkvenoupravne enote med župnijo in arhidiaconatom. Do leta 1822 so ukinili manjše in dekanate kot Šmartin, Poljane, Železnike, itd. in ustanovili starološki dekanat, ki se je skoraj pokrival z mejami loškega, takrat že državnega gospodarstva. Zanimivo je, da je pri nadaljnjih političnih razdelitvah prevladala težnja iz cerkvene razdelitve, saj je loško gospodarstvo izgubilo Stražišče, predel Sore in Gostče. Tako so se po letu 1848 pokrivala meje dekanata, loškega okraja (nekaj časa), sodnega okraja, sreske izpostave po letu 1927, načelstva po letu 1936. Zanimivo pa je, da je medvojni okraj in okraj do leta 1948 nekaj časa še pokrival področje Medvod. Po zadnji vojni je naslov dekanata prešel na Škofjo Loko, kar je vzbudilo nekaj hude krvi med Prifarci. V današnjih razmerah pa dekanat več vezan na določeno župnijo in dekaniji.

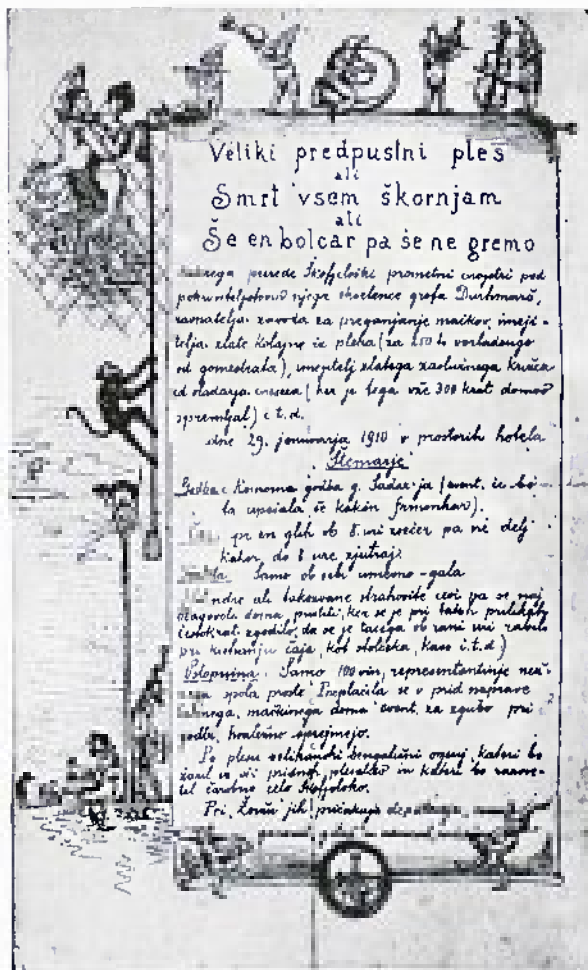
Kako so se izločevale posamezne fare, si lahko pogledamo v šematizmu Cerkev na Slovenskem 1971, ki je eden najboljših pregledov teh razmer.

Ne glede na župno razdelitev, ki je bila v prvih stoletjih redka, so na tem ozemlju nastajale cerkve že zgodaj. Razporeditev podružnic in njihova starost, nekatere celo iz romanike, bi bolj odgovarjala politični razdelitvi gospodarstva na urade – amte. Cerkvene stavbe so v teh primerih odigrale dvojno vlogo, versko, pa tudi upravno. Na to kažejo lope ob cerkvah, ki niso romarske. Te so služile za upravne namene, zbere podložnikov ob pojezdah po gospodarstvu in za sestanke sosesk.

V gospodarskem pogledu so bile velike razlike med pražupnijo na Faro, starejšimi župnijami v obeh dolinah, poznejšimi župnijami iz 17. stoletja in jožefinskimi. Izstopala je predvsem prafara. Osnova sta ji bila škofov deputat in bogata zemljiška posest, ki si jo je cerkev pridobila in jo izgubila v stoletjih. Do Jožefa II. so delovali beneficiji v zemljiškem donosu ali v denarni renti. Jožef II. je mnoge ustanove reduciral, vendar so se v 19. stoletju še nabrale in zaživele; predvsem velja to za denarne rente. Schwarzov beneficij je deloval od leta 1486 do 1513. Razpad takšnega sistema se je začel po letu 1848 in se dokončno podrli leta 1918.

OD CEHOV DO INDUSTRIJE

Prva obrt, o kateri vemo nekaj več, je bila vezana na prehrano. Že v darovnici leta 973 se omenjajo mlinci. V urbarju iz leta 1291 se imenujejo mlinci

Vabilo na veliki predpusni ples v Školji Loki leta 1910. ZAL-ŠK1.

na Suhi, v Retečah, Prašah in v Veštru. Leta 1501 je v urbarju navedenih 65 kmečkih mlinov. Po priimkih podložnikov lahko sklepamo o njihovi dejavnosti.

Ena najstarejših obrti, ki je živela na tem ozemlju skoraj 800 let in je zatonila ob začetku tega stoletja, je bilo tkalstvo. Lan omenjajo že v urbarju leta 1291. Leta 1451 so dobili mestni obrtniki od škofa posebne svoboščine in so dosegli prepoved trgovanja na podeželju. To letnico smemo smatrati za prvi eehovski privilegij. O loških eehih vemo precej, obdelovala sta jih dr. Rudolf Andrejka in dr. Pavle Blaznik. Materialne ostaline si lahko ogledamo v muzeju, nekatere listine pa pri nas, v arhivu.

Leta 1457 je škof potrdil krojaški eeh, leta 1459 krznarskega, usnjarskega in čevljskega, leta 1475 že drugič kovaškega. Lončarski eeh so ustanovili leta 1511. Pozneje so še potrdili pekovskega, mersarskega in barvarskega. Obrtniki redkejših dejavnosti so bili v ljubljanskih eehih. Kot zanimivost naj povem, da se čevljski eeh še enkrat letno sestaja in se člani vpišejo v urbar iz konca 18. stoletja.

Posebno pomembnost so si pridobili loški lončarji, ki so kar okrog 200 let dobavljali talilne vrče idrijskemu rudniku. Ta je še sredi 17. stoletja potreboval 50000 – 60000 vrčev na leto. Loški izdelki

Parquetten - Fabrik
des
Georg Karlin
in
Bischoflack in Krain,
Rudolfsbahustation Lack.

Fournierte Parquetten.
Echte, Nuss und Alcorn.
Nr. 3. Nr. 4.

◀ 34 Wiener Maß. ▶ 63 Centimeter. ▶

Preis pr. Meter. Klfr. ab Rudolfsbahustation Lack.

☛ Auf Bestellung werden Parquetten nach jedem beliebigen vorgelegten Muster angefertigt.

J. Borna in Lofsch.

Prospekt parketarne Jurija Karlina iz Škofje Loke, ZALŠKI.

so bili kvalitetni in so jih uporabljali vse do spremembe talnega postopka v železnih retortah leta 1648.

Loške razmere je daleč presevalo platnarstvo. Še sredi 19. stoletja je na tem ozemlju znalo tkati na domačih statvah še okrog 8000 oseb. Dodatno so hodili po lan na Koroško, v okolico Spittala ob Dravi. Vsega platna niso barvali v Loki, ampak so surovega izvažali v alpske dežele, Trst, na Reko, v Videm, tja do Senigalije, kjer je bilo pristanišče za daljne dežele. Zanimivo je, da je imela obrt takšne razsežnosti, da je ni bilo mogoče uokviriti v ehovske okvire. Platnarska trgovina je bila na višku sredi 18. stoletja, potem pa je vztrajno padala, kljub podpori države, ki se je zavedala siromašenja kmečkih množic na račun dodatnega zaslужka. Leta 1872 je bilo še 5 % vse obdelovalne površine v loškem sodnem okraju zasajene z lanom, izvoz pa je bil minimalen, le en voz platna na mesec, za razliko z 18. stoletjem, ko so odpremili tudi po 20 do 25 težkih parizarjev platna na mesec. Zadnji barvar – Ferbar v predmestju Karlovec – je prenehal z dejavnostjo pred prvo svetovno vojno.

V 18. stoletju so si v trgovini s platnom opomogli predvsem loški in kranjski Jugovci in družina Jenko s Sorškega polja. Ti so se celo poplemenitili. Tomaž Jugovic je v trgovino vložil pol milijona goldinarjev, starološki grašak Demšar pa se je uveljavil tudi v sitarski obrti. Ta ni bila tako dolgotrajna

in je dosegala izvozne učinke le v 18. stoletju. Med leti 1712 – 1722 je bil na Kranjskem povprečni letni izvoz 10 tovorov sit v Trst v vrednosti okoli 4500 gld. Tudi pri tej trgovini sta delovala Jože Jenko pl. Jenkensheim in Matevž Demšar iz Žetince, poznejši graščak v Stari Loki. Ta obrt je zajemala le Pevno, Bitnje in Stražišče, kjer se je sitarstvo na industrijski način ohranilo do zadnje vojne. Na tkalsko produkcijo, ki je bila razširjena po celotnem gospostvu, pa še kažejo priimki in domača imena Weber, Tkalec, Tkalčič, Thkavšč, Hkavšč, Kalčič, Kavčič, itd.

Zunaj ehovske tradicije je ostalo glavnikarstvo, ki je dajalo zaslužek predvsem predmestnim bajtarjem in Puštalcem. Ločani so prinesli tradicijo z Vipavskega in Tolminskega, kamor so hodili po vino in sadje, Tolminci pa v Loko po moko. Rogove so dobivali iz Trsta in Gorice. Prodaja izdelkov je šla ob ugodnih letih do Hrvaške.

Tehnični problem izpeljave trase gorenjske železniške proge leta 1870 je za takratno mišljenje Loko obšel, česar pa danes ne obžalujemo. Več Ločanov je pričelo izkoriščati vodno moč za pogon lesnih obratov za izdelavo parketa. Iz obrtniške tradicije se je prva povzpela družina Krenner, ki je v starih graščinskih mlinih pričela z obratovalnico sukna. Alojz Krenner je imel nekaj časa obrat tudi v Vodmatu v Ljubljani. Bolje se je razvijal loški obrat, kjer so leta 1887 dodali parni stroj, leta 1889 vodno turbino in leta 1894 pričeli z elektrarno, prvo javno na Kranjskem. Po prvi vojni je poslopja kupila d.d. Šešir za tovarno klobukov. Tradicija se nadaljuje do danes. Na prelomu stoletja sta že delovali obe lesni trgovini, pozneje industriji Franc Dolenc in Franc Heinricher, pozneje pa še nekaj časa brata Calcari. To tradicijo nadaljuje Jelovica. Med tekstilnimi obrati je pričela leta 1934 d.d. Škofjeloška predilnica s preko 100 zaposlenimi in Thalerjeva tekstilna tovarna v Vincarjih (Danes Livarna in orodjarna LTH). Že leta 1928 je R. Thaler registriral tovarno odej, danes Odeja Škofja Loka. V kovinski industriji je segla daleč na jug Schneiderjeva tovarna turbin in hladilnih strojev, od leta 1923 dalje. Tradicijo nadaljuje Litostroj, prostore pa ima danes Bandag. Hladilniški del tradicije nadaljuje LTH. Josip Guzelj je imel v stari Kasarni večji obrat za pridelavo kisa od leta 1897 do 1941.

Konec prejšnjega stoletja se pričenjajo združni obrati, predvsem v Selški dolini, katerih tradicijo nadaljuje Alples, čevljarstvo privatno in združno dejavnost v Žireh pa Alpina.

Na celotnem ozemlju so zaživelci denarni zavodi na liberalni in klerikalni podlagi. Pred zadnjo vojno je delovalo okrog 18 združnih hranilnic in posojilnic.

LIKOVNA UMETNOST

Začetek dveh pomembnih kulturnih objektov sega še v romansko dobo. Prafara je potrebovala uglednejšo cerkev in jo je do srede 13. stoletja že izoblikovala v troladijsko baziliko. Žal se je ta stavba morala leta 1863 umakniti sedanji starološki cerkvi, zgrajeni v mešanici historičnih stilov. »Ud starinoslovske družbe iz Beča« je ponujal pomoč v de-

narju, če bi jo gospod dekan ohranil in staro popravil, vendar dekan Kramer ni bil za to. Po kakšnih vzorih je bila stara cerkev zgrajena, ali po italijanskih ali po bavarskih, se pa še krešejo mnenja.

Drugi sakralni objekt, katerega pomen sega preko loško ozemlje, je romarska cerkev v Crngrobu. Pred letom 1300 se je stavba kazala le v enostavnem romanskem enoladijskem tlorisu. Različne dobe do 19. stoletja so stavbo dopolnjevale, zelo obzirno in posrečeno, da ji danes komaj priznamo obzirno in posrečeno, da ji danes komaj priznamo postopno rast. Romanski sta še podružnici na Gabrški gor in v Bukovščici. Petnajsto stoletje je na tem ozemlju izdelalo tipično gotško podružnico z pravokotno ravno stropno ladjo in s triosminsko zaključenim in rebrasto obokanim prezbiterijem. Ladja in prezbiterij sta bila zunaj in znotraj bogato poslikana, posebno notranjščina prezbiterija, ki ga Stele imenuje kranjski prezbiterij (ne zaradi Kranja, ampak zaradi dežele Kranjske). Primer kranjskega prezbiterija je suški iz 15. stoletja in Jernejev pri sv. Ožboltu po letu 1527. Izven poenostavljene arhitekturnega koncepta gotške podružnice je ambiciozna dvoranska župnijska cerkev v mestu z bogatimi sklepniki iz leta 1471, prezbiterijem iz leta 1524 in zvonikom iz leta 1532. Cerkev se vklaplja v serijo slovenskih dvoranskih cerkva druge polovice 15. stoletja. V istem času poznamo stavbarja Andreja iz Loke, ki dela na Tominskem, v Posočju in Beneški Sloveniji. Iz začetka 16. stoletja je znan mojster Jurko, ki je pričel graditi sloviti crngrobški zvonik med leti 1521 – 1524 in dvoranski troladijski prezbiterij prav tam. Vsa (njegova) druga dela so mu le pripisana.

Po potresu leta 1511 je škof Filip obnovil grad in kaščo na Lontrgu. Sedemnajsto stoletje je na začetku še pod vplivom pozne gotike. To je čas, ko dobita Plac in Lontrg svojo značilno stavbno črto. Večina hiš na Placu ima še poznogotske stavbne elemente na portalih in drugih kamnoseških detajlih. Verjetno so že do 17. stoletja pozidali obširen prostor med Kapucinskimi vrati, klariško cerkvijo in vikariatsko oziroma župnijsko cerkvijo, to so hiše v sedanji Blaževi ulici, katerih zadnja stran meji na Ustrano gaso in Kasarno, katere začetek seže tudi v sredino 16. stoletja. Po požaru na Placu leta 1660 so zgradili baročno klariško cerkev, ki je še italijanski model in še manieristično visoka. Ta tip cerkve se je ob koncu stoletja in v začetku 18. stoletja udomačil v domači delavnici, ki je zgradila vrsto stavb od sv. Volbenka, Trate v Poljanski dolini, adaptirala gotško podružnico na Bukovem vrhu, v Loki zgradila po nunskem vzoru špitalsko cerkev in kot zadnjo v tej seriji v tridesetih letih 18. stoletja še cerkev na Hribeu. Ta delavnica je segla do Velikega Mlačeva pod Boštanjem pri Grosupljem. Zrel barok se je izkazal v mogočni podrti Mačkovi župnijski cerkvi v Poljanah. Devetnajsto stoletje je dodalo vrsto stavb v zgodovinskih slogih, katerih obstoj smo pričeli priznavati šele pred kratkim, ko smo pričeli spreminjati odnose do teh dob. Posebno delež Janeza Molinarija, Furlana, katerega stavbna delavnica se je udomačila v Loki do polpretekle dobe, nam je zapustila kvalitetne neogotske prizidave srede 19. stoletja v Crngrobu, pri sv. Valentinu in drugod. Vkomponiranje neogot-

skih elementov v originalne gotške strukture je Molinaro znal izpeljati na način, ki bi mu danes lahko rekli spomeniško-varstveni.

V kiparstvu in rezbarstvu je po ostankih srednjeveške plastike v galeriji in v muzejih kvalitetno zastopana izven loških meja Jamškova delavnica zlatih oltarjev iz 17. in prve polovice 18. stoletja. V 19. stoletju sta kompletno slikarsko in kiparsko področje oskrbovali dve delavnici. Daleč najpomembnejša je bila Šubičeva v Poljanah, ki je pozneje delovala tudi v Loki. Njih dela so šla celo preko morja v Ameriko. V Selški dolini pa se je ob domačinu Janezu Peternelu udomačil še Janez Gosar iz Dupelj. Lučinski rojak Matija Bradoška je odprl podobarsko delavnico v Kranju.

V slikarstvu že na prehodu 14. v 15. stoletje srečamo furlanske mojstre, ki gredo čez naše ozemlje tja do Štajerske. Kranjski prezbiterij dobi na loškem ozemlju dve odlični poslikavi tako na Suhi kot pri sv. Ožboltu. Jernej iz Loke se kot freskant uveljavi na Gorenjskem, Primorskem tja do Benečije. Likovno kvalitetno že propada glede na stare vzornike, je pa ikonografsko domiselna. V drugi polovici 18. stoletja je prestopil loške meje slikar Janez Tušek, ki je s freskami poslikal Veselo goro pri št. Rupertu. Zgledoval se je pri Jelovšku in Čebaju. Z bratom Janezom in Jurijem Šubiceem smo dobili prva loška rojaka, uveljavljena na tujem. Tema dvema sledijo Franke, Ažbe s svojo muncheško šolo in predvsem Ivan Grohar. Ta je tudi privabil v Loko še ostale tri impresioniste, ki tu slikajo na začetku tega stoletja po vzoru francoskega Barbizona. Brez prepira s Šavani je imel v domači hiši atelje Guido Birola, predstavnik Vesnanov. Glede na sedanji umetnosti utrip Loke se je slikarska tradicija še najbolj obdržala in je tudi najštevilnejše zastopana v Združenju loških umetnikov.

POMEMBNEJŠI KULTURNI DOGODKI IN LOŠKI ROJAKI

O pomembnejših likovnikih smo že povedali. Iz dunajske Dvorne knjižnice je znan Škofjeloški rokopis s slovenskimi imeni mesecev iz leta 1466. Med leti 1721 in 1768 so igrali v Loki pasijonske igre, ki jih je v slovenščini pripravil kapucin pater Romuald. Leta 1936 so pasijon v modernejši obliki obnovili in ga nameravali uprizorjati na nekaj let, podobno kot v Oberamergauu. Do te tradicije pa ni prišlo. Posebnost loškega ozemlja, ki bi mu še danes delala čast globoko v Evropo, je bila Strahlova galerija v starološkem gradu. Njena utemeljiteljica sta bila Edvard in Karl Strahl. Žal so po smrti zadnjega Strahla leta 1929 zbirko raznesli. Del zapuščene je pridobila Narodna galerija, del Narodni muzej in del Arhiv Republike Slovenije.

Loške rojake bi lahko razdelili v več kategorij. Če začnemo z literati, moramo naštetih Tavčarja, Jenka, Golarja in manj znana Antona Leskoveca in Jana Plestenjaka. Posebno Leskovec je že predmet obdelave literarne zgodovine (dr. Dušan Moravec), dela Jana Plestenjaka pa še niso zbrana in komentirana.

Med kulturniki v najširšem smislu začnimo pri dveh slovitih pravnikih. Na Dunaju je bil dr. To-

EXPERIMENTALNO

EG

GLEDALIŠČE

ODER T GALERIJA

POKROVITELJ LESNA INDUSTRIJA JELOVICA ŠKOFJA LOKA

"Gledališče enega - Stane Sever"

Gustovanje v Školji Loka

F. M. Dostojevski

Krotko dekle

(fantastična povest)

Prevedel: dr. Josip Vidmar

V fantastični prizor spreminja slovenski igralec Stane Sever

PREDSTAVE:

petek 4. decembra 1970 ob 19.30 - premiera

sobota 5. decembra 1970 ob 19.30 - repriza

nedelja 6. decembra 1970 ob 16. uri - repriza

Predstave so

v GALERIJ

NA LOSKEM GRADU

Podrja celopis v izdaji ALLINA na Mesarjem Irge II (tel. 85-413) in eno uro pred predstavo pri blaginji Galerije na Loskem gradu

Vabilo na eno zadnjih predstav Staneta Severja, ZAL.ŠKI.

maž Dolinar iz Dorfarjev (1760). Dr. Jurij Dolinar, z Volčec je v Ljubljani vzgajal mladega Barago. Istrskemu narodnemu buditelju Jakobu Volčiču od Sv. Andreja so lani posvetili poseben zbornik. Luka Jeran nam je iz šolskih klopi znan kot konzervativni Novičar. Ponovno se vrednotila brata-teologa in filozofa Frane in posebno Aleš Ušeničnik. Iz povojne pozabe je s svojimi spomini izstopil prof. Ivan Dolence, krekoslovec in stenograf v dunajskem in beograjskem parlamentu. Selčani si laste samega dr. Kreka, čeravno je bil rojen pri Sv. Gregorju na Dolenjskem. Posebno poglavje bi bili Levičniki iz Železnikov, katerih rod je obvladoval lokalno politiko in gospodarstvo v različnih krajih.

V zvezi z moderno temo izseljenstva bi omenili Baragovega naslednika na škofiji Iganeja Mraka iz Hotavelj in mag. Jožefa Buha, ameriškega misijonarja iz Lučin. Ta dva sta posredovala tudi slike iz Šubičeve in Bradaškove delavnice za nove cerkve v Ameriki.

Posebno poglavje so naravoslovci. Ernest Kramer je bil kemik in bakteriolog, nazadnje direktor Kemičnega preskuševališča. Gustav Pire je bil kmetijski strokovnjak. Zdravnik dr. Ludvik Gerbec je bil specialist za oči in prvi specialist medicinske dela v Idriji, kot bi rekli danes. Inž. Avgust Guzelj je bil pogozdovalec Krasa. Prirodoslovec in pisec šolskih knjig je bil Ivan Macher. Dr. France Jesenko je bil bolanik in univerzitetni učitelj, po katerem se imenujejo Jesenkova priznanja. Na Dunaju je v revščini preminil prirodoslovec, ki se je ukvar-

jal s poslušanjem žuželk, dr. Ivan Regen, iz Brodov je bil fizik Simon Šubie. Med zdravniki pa nam je še živo v spominu predstojnik stomatološke klinike dr. Jože Rant.

Številne teologe smo že omenili na drugih področjih. Najbolj znana sta dr. Andrej Karlin, Tržaško-koprski in poznaje lavantinski škof, in dr. Andrej Kalan, stolni prošt, Kreckova desna roka in velik prijatelj slovenske literarne srenje (tudi Cancarja). Iz pozabe bo treba priklicati dr. Josipa Demšarja, teološkega profesorja, katerega lik pokončnega človeka je primeren v vsakem času.

Naštetjmo še vrsto zgodovinarjev: dr. France Kos, oče prof. Milka Kosa, Anton Koblar, kranjski dekan, France Pokorn, dr. Maks Miklavčič in prof. Maks Stanonik, škofijski arhivarji; publicist Ante Gaber, zgodovinar dr. Pavle Blaznik, filozof in sociolog Boris Zihertl, itd. Omenim naj še dva slavista in literarna zgodovinarja, dr. Franceta Koblarja in dr. Jakoba Šolarja.

ZUSAMMENFASSUNG

Aus der Vergangenheit von Bischofslack und Herrschaftslack
France Štukl

Die Herrschaftslack, sogar ein wenig größer als die heutige Gemeinde Škofja Loka (Bischofslack), ist in 973 dem Bischof aus Freising vom deutschen Kaiser zum

Lehen geschenkt worden. Die Herrschaft wurde zur Zeit Napoleons in 1803 abgeschafft. Der Bischof hat das Gebiet planmäßig angesiedelt und organisiert. Außer der Slowenen siedelte er auch die Bayern an, die sich aber durch die Jahrhunderte assimiliert haben. Die wirtschaftliche Grundeinheit war eine Hube, das Fronhofwirtschaftssystem wurde bald aufgegeben. Auf der Herrschaft war der Bischof vom Verwalter vertreten, der auch andere Arbeiten organisierte. Das ganze Gebiet gehörte der Urfparre in Stara Loka (Altenlack), die schon in 1074 erwähnt wurde. Bis zum 15. Jahrhundert entwickelten sich die Grundpfarren in beiden Tälern. Die Stadt wurde schon im 13. Jahrhundert erwähnt. Sie hatte ihre eigene Selbstverwaltung mit dem Richter an der Spitze. Sie war das Zentrum des Gewerbes, das zunftgemäß in der Mitte des 15. und am Anfang des 16. Jahrhunderts organisiert wurde. Die Töpfer aus Lack versorgten mit ihren Erzeugnissen den türkischen Bergbau. In 18. Jahrhundert überstieg jedoch der Handel mit Leinen und teils mit Sieben die Zunftproduktion. Das Lack-Gebiet pflegte auch kulturelle Beziehungen, insbesondere mit dem Küsten-

land. Schon in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts sind die sogenannten friaulischen Freskenmaler aus Friaul über dieses Gebiet gewandert. In der zweiten Hälfte des 15. und am Anfang des 16. Jahrhundert war Loka (Lack) ein bedeutungsvolles Kunstzentrum. Im Jahre 1471 wurde das Schiff der Vikariatssätekirche gebaut. Meister Andrej erledigte Bauarbeiten im Küstenland und Meister Jernej malte Fresken in Oberkrain und Küstenland. Nach dem Erdbeben in 1511 bekam die Stadt allmählig den Ansehen, den wir heute kennen. Die Barockzeit gab der Stadt neue künstlerische Impulse zu, insbesondere nach den Bränden im 17. Jahrhundert. Zu dieser Zeit wurde die Klarissinenkirche und am Anfang des 18. Jahrhunderts noch die Kapuzin- und Spittalkirche gebaut.

Das Land baroekariserte sich damals qualitativ, auch in der profaner Architektur. Der Lack-Passion, der in den Jahren 1721 – 1768 gespielt wurde, brachte uns die slowenische Variante beliebter Barockspiele. Die Herrschaft und die Stadt gaben den Slowenen einige bekannte Männer aus verschiedenen Bereichen.

Obrtna šola v Ljubljani 1888 – 1914

Saša Serše

Obdobje 19. stoletja, ko je bila ustanovljena obrtna šola v Ljubljani, je čas tehničnih izumov in znanstvenih odkritij, ki so omogočili agrarno in tehnično revolucijo, povzročili zaton fevdalizma in razcvet kapitalizma. Pridobitve tehnične industrijske revolucije so prišle do popolne veljave v drugi polovici 19. stoletja, a z njimi velike spremembe.

Avstrijske dežele so sledile tehnološkemu napredku zahodnih držav, vendar s časovnim zamikom. v Avstriji je predvsem prevladovalo agrarno gospodarstvo. Prebivalstvo se je ukvarjalo večinoma s kmetijstvom in malo obrtjo. Struktura gospodarstva se je le počasi spreminjala v korist industrijske proizvodnje. Odpiranje avstrijskega trga tujini je bilo pogubno, saj je bilo avstrijsko gospodarstvo nesposobno tekmovali z razvitejšim zahodnim gospodarstvom. Štajerska, Koroška in Kranjska so bile dežele, ki so bile v zaostanku, ne samo za Evropo, ampak tudi za ostalimi deželami monarhije. Želele so dohiteti razvitejši svet, a žal tega niso bile sposobne. Odpiranje trga je imelo zanje uničujoče posledice, predvsem še za Kranjsko, kjer je do streznitve prišlo, ko je bila končana južna železnica in so se začeli zavedati, da intenzivnejše rasti industrije ne bo. Niso zaznali daljnosežnosti in globine sprememb, ki so jih prinašale novosti. Nasprotno, upali so, da bo mogoče določene obrtne panoge ohraniti in jih dvigniti z uvedbo novih postopkov. Za dvig in modernizacijo gospodarstva je bil nujen dvig izobrazbene ravni prebivalstva. Rešitev so videli v dobri organizaciji šolstva, predvsem strokovnega.

Na Kranjskem so delovale risarske šole že ves čas 19. stoletja, vendar so bili to le občasni, ponavadi le ob nedeljah organizirani tečaji. Obiski teh

tečajev so bili številni in potreba po šoli, ki bi dala obrtnikom boljšo izobrazbo je bila ves čas prisotna.

Od leta 1861 ni minilo zasedanje deželnega zbora, ne da bi razpravljali o predlogih, kako dvigniti obrtno šolstvo v deželi. Tudi Zbornica za trgovino in obrt in mestna občina sta si neprestano prizadevali, da bi v Ljubljani ustanovili državno obrtno šolo.

Ministrstvo za trgovino je leta 1868 pozvalo zbornico, da bi v Avstriji kazalo uvesti več obrtnih inštitucij. Zbornica je priložnost izrabila, njen poseben odsek je sestavil temeljito in obširno spomenico, s katero so opozorili na nujnost ustanovitve obrtne šole v Ljubljani. Nedeljske ljubljanske šole so se prestrukturirale 1872. leta v obrtne nadaljevalne šole. Prva državna obrtna – strokovna šola na Kranjskem pa je bila ustanovljena v Idriji, to je bila šola za klekljanje čipk.

Za vrsto let je bila ustanovitev obrtne šole v Ljubljani preložena. Ministrstvo za trgovino jo tudi v načrtu za leto 1875 ni predvidevalo. Kljub številnim prošnjam, je Ministrstvo za uk in bogoslužje ustanovitev obrtne šole na Kranjskem zaradi finančnih težav zavrnilo, čeprav je priznalo, da je zahteva po ustanovitvi upravičena.

V letih 1880 in 1881 je bila dana možnost, da se prijavijo za štipendije, ki so bile razpisane za obisk posebnih tečajev na dunajskem Tehnološkem obrtnem muzeju in na obrtni državni šoli v Gracu. Štipendist je moral ustrezati pogojem razpisa, ki je zahteval znanje slovenskega in nemškega jezika, končano ljudsko šolo in dopoljenih 18. let. Po končanem tečaju se je moral štipendist obvezati, da bo pet let teoretično in praktično poučeval v svoji stroki².